

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА И ТЕОРИЯ НА
ЛИТЕРАТУРАТА**

Теодора Петрова Кашилска

**СВИДЕТЕЛСКИ ПОЧЕРЦИ НА
БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ
(ПИСАТЕЛСКИТЕ МЕМОАРИ ЗА ПЕРИОДА
МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ)**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване
на образователна и научна степен „доктор“
Област на висше образование: 2. Хуманитарни науки
Професионално направление: 2.1. Филология
Докторска програма: Българска литература

**Научен ръководител: проф. д. ф. н. Любка Петрова
Липчева-Пранджева**

Пловдив
2024

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за публична защита пред научно жури на заседание на катедра „Българска литература и теория на литературата“ при Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“, състояло се на 11.02.2024 г.

Дисертационният труд се състои от увод, четири глави, заключение, приложение и библиография. Общият му обем възлиза на 281 страници.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в университетската библиотека, Ректорат, ул. „Цар Асен“ № 24.

Съдържание на дисертационния труд

Увод / 5

I. Работен корпус от мемоарни текстове за периода между двете световни войни / 18

1. Изготвяне на корпуса / 18
2. Опис на корпуса / 19
 - 2.1. Автори / 21
 - 2.2. Гранични случаи / 22
 - 2.2.1. Мемоари на близки и роднини на писателите / 22
 - 2.2.2. Записани от друг / 25
3. Динамичният процес на натрупване на корпуса / 30
 - 3.1. Процеси при издаването на мемоари от 1940 година до днес / 30
 - 3.2. Ръкописът за чекмедже / 34
4. Жанрва палитра / 39
 - 4.1. Панорамни мемоарни книги / 39
 - 4.2. Мемоари за отделни личности / 44
 - 4.3. Сборници с кратки спомени / 44
 - 4.4. „Несамостоятелни“ форми / 46
5. Тематични полета / 48
 - 5.1. Знакови литературни събития, консолидиращи паметта за периода / 53

II. Егонаратив и почерци / 55

1. Кирил Христов / 57
 - 1.1. „Първенецът“ на нацията / 57
 - 1.2. Поява и разпознаване на таланта / 60
 - 1.3. Приятелства и съперничества / 67
 - 1.4. Проза, драматургия и преводи / 77
2. Дора Габе / 83
 - 2.1. Хронологичен преглед на мемоарните текстове / 83
 - 2.2. Егонаратив и съвременници / 85
 - 2.2.1. Талантливото дете на българската лирика / 85

2.2.2. Присъствия и отсъствия – поетесите в мемоарния свят на Дора Габе / 98

2.3. Синхронизация на мемоарния глас с идеологическото говорене / 100

3. Богомил Райнов / 107

3.1. Семейна близост и политическо раздалечаване / 107

3.2. Конструирание на мемоарната текстовост / 109

3.3. Опити за политическо сближаване в ранния текст „Тютюневият човек“ / 110

3.4. Приятелствата и познанствата на Николай Райнов / 114

3.4.1. Никола Вапцаров / 117

3.5. Изменения в творческия портрет на Николай Райнов / 120

III. Персоналии на паметта – консолидиране на паметта около творческа личност / 128

1. Мемоарната памет за Христо Смирненски / 129

1.1. Конструирание на писателската памет за Христо Смирненски / 129

1.1.1. Гений без портрет / 129

1.1.2. Създаването на портрета като идеологемна икона / 133

1.1.3. Паметта отвъд идеологическите прекроявания / 139

1.2. Микросюжети под диктата на пожеланата памет / 142

2. Мемоарната памет за Йордан Йовков / 151

2.1. Хронология на натрупването на паметта / 151

2.2. Варианти на помнене / 155

2.2.1. Битийни двойници / 157

2.2.2. Скандалът „Боряна“ / 161

IV. Панорамни конструкти на паметта / 168

1. Константин Константинов / 168

1.1. Авторът и неговият „път през годините“ / 168

1.1.1. Критическа рецепция / 170

1.2. Мемоарът като естетически коректив за литературна история / 174

1.2.1. Извън идеологическата рамка / 174

1.2.2. Събарянето на „кулата от слонова кост“ / 175
1.2.3. Демитологизации / 183
1.2.4. Апел към бъдещите литературни изследователи / 185
1.2.5. Фигури на отсъствието / 190
2. Поредицата „Литературни мемоари“ / 194
2.1. Особености на поредицата / 194
2.1.1. Редакторски екип / 197
2.2. Тематичен опис / 201
2.3. Попълване на текстовия корпус / 204
2.3.1. Автори / 207
2.4. Поредицата като стратегия за конструиране на литературна памет / 209
3. Кирил Кръстев / 218
3.1. Големите пропуски на литературната история / 221
3.1.1. Гео Милев и авангардното изкуство / 224
3.1.2. Литературни групи и доайени / 230
3.1.2.1. „Стрелец“ / 232
3.1.2.2. „Златорог“ / 235
3.1.2.3. Александър Балабанов и „Развигор“ / 238
3.2. Различното четене / 239
3.2.1. Атанас Далчев / 239
3.2.2. Людмил Стоянов / 242
3.3. „Програмата“ на мемоара / 244
Заклучение / 248
Приложение / 256
Библиография / 267

Увод

Между обета за вярност на паметта и споразумението за истинност в историята не е възможно да се определи приоритет. Единствено читателят е способен да реши дебата, и по-специално читателят в качеството му на гражданин.

Рикъор 2001: 223

Специфичната ситуация на неразрешима „съревнователност“ между история и (свидетелска) памет, за която говори френският философ Пол Рикъор, изглежда силно усложнена, многопластова и особено противоречива, ако се приложи върху обект на миналото като литературната комуникация в даден период. Наслагват се и взаимно се интерпретират типове фикционалност – на литературните текстове, създадени и четени в съответния контекст; на наративите, които ги коментират в същия и всички последващи контексти; на институциите, обвързани с отговорността да четат тези текстове и да поддържат памет за тях; на свидетелските разкази за появата, функционирането и промените в четенето им и т.н. Дебатът тук между *вярност на паметта* и *истинност в историята* би трябвало не толкова да оторизира читателя с права на съдник, колкото да създава нови и нови читатели.

Обект на изследването са точно такъв тип диалогични напрежения, но положени в кръг от методологически необходими стеснявания – литературният живот в България се коментира във времевия отрязък „между двете световни войни“, следи се само свидетелската памет на писателските мемоарни текстове за този период, полагат се усилия да се включат значимите (или поне най-

отчетливо присъстващите) варианти на литературноисторически наративи за същия темпорален отрязък.

Периодът от 1918 до 1945 г. е един от най-динамичните в цялата европейска история на културата и неслучайно устойчиво привлича изследователското внимание. Отърсването от ужаса на войните води след себе си неудържим прилив на енергия и оживление във всички области на социалния живот, като особено видими са резултатите на тази енергия на търсенето ново/модерно/авангардно в изкуството – в литературата, живописата, скулптурата, театъра и музиката, архитектурата. В езика на Гео Милев тази енергия придобива особена оценъчност: „Бог Аз твори нови светове“. Част от новите идеи намират активно място в културния живот на България, други не достигат до България или изчезват, без да оставят трайна следа след себе си в културния ѝ живот. Противоречията са много, но те са и съвсем естествени, защото почти всички творци се стремят към експериментите на различието.

Със значителна динамика се отличава и литературният период в България между двете световни войни – дебютират нови поколения творци, създават се литературни кръгове с отчетливо открито естетическа нагласа, печатат се литературни вестници и списания, учредява се българският ПЕН клуб, рязко се модернизират издателската практика, нараства и силно се разроява в своите очаквания и изисквания читателската аудитория. За литературните историци това всъщност е периодът на „големите предизвикателства“ – за част от тях те са в естетическите му „крайности“; за други – във философската (идеологическа и политическа оразличеност) „несъстоятелност“ на част от текстовете; за трети – в самата комплексност на процесите, които изискват пълната интерпретаторска свобода, която едва последните три десетилетия предоставят. Значителна част от тази литературна събитийност е проучена и интерпретирана и се е натрупал сериозен масив от литературноисторически наративи, създавани

непосредствено след междувоенния период, през периода на тоталитарния социализъм, през последните няколко десетилетия. Значителна част от тази събитийност е коментирана и в писателската мемоарна литература за периода. Понякога сюжетите на мемоарните свидетелства съвпадат с литературноисторическите наративи, но в други случаи значимо се различават от него – разминаванията разпалват изследователския интерес и определят **основаната цел** на настоящата работа – да бъде изследвана писателската мемоарна литература за периода между двете световни войни с оглед на специфичното ѝ позициониране спрямо литературноисторическите разкази от/за същия период.

За постигането на тази цел е необходимо да бъдат изпълнени следните **задачи**:

1) съставяне на максимално изчерпателен корпус от писателски мемоарни текстове за периода между двете световни войни и структуриране на събраната информация;

2) открояване на специфични наративни конструкции в разглежданата мемоарна литература;

3) проследяване на процесите при конструиране на паметта за отделни автори фигури;

4) съпоставително четене и открояване на основните варианти на диалогичност между наративите на писателската памет и литературноисторическите наративите за същия период.

Централно място в понятийния апарат, с който изследването борави, заема понятието *памет*. Според Ян Асман паметта е специфичната способност на мозъка да задържа, съхранява и възпроизвежда информация във формата на образи, визии и наративи за миналото, но като колективна памет тя „не е естествено явление, а културно творение“ (Асман 2001: 46). Колективната памет (както при древните, така и в модерните общества) се нуждае от специфични фигури, оторизирани да бъдат нейни носители като свещенослужители, писатели, художници, певци, учени и др. Упълномощени да съхраняват знанието за миналото (Асман 2001:

52), всички тези фигури са свързани с институциите, което утвърждава мястото им в йерархията на колектива. Те разполагат с нужните умения да съхранят и поднесат по достъпен, но и интригуващ начин информацията за миналото така, че да бъде съхранена паметта като културно творение – да отразява важните събития за конкретно общество в конкретно време. Носителите на памет са популярни в обществото и изреченото, изпятото, записаното или нарисуваното от тях придобива гласност и значимост. Те се радват на доверие от страна на членовете на колектива и делото им се приема като истинно и ценно. Ако продължим логиката на концепта на Асман за паметта ще видим (въпреки значимото времево отместване) индивидуалната писателска памет като проявление на културната памет и културната идентичност на дадена общност, натоварено с особено висока знаковост.

От всички, взели участие или съпреживели събитийността на даден период, писателите изглеждат най-подготвени за мемоарното като наратив на паметта. Освен професионализма на изградения почерк те притежават знанието от контакта с ежедневието на литературната комуникация, съзнанието за своята значимост като носители на информацията и високата чувствителност на естетически оформен литературен и културен вкус. Другата значима група автори, чиито текстове заслужават изследователски интерес, е тази на литературните критици и литературоведи. Те създават своите текстове най-често в качеството си на хора, които лично познават писателите, а понякога и активно общуват с тях, като по този начин участват „двойно“ свидетелски в литературния дискурс. Наред с персоналните контакти, те са и сред важните субекти на литературната комуникация, тъй като професионалният им живот е пряко свързан със събитията в литературата. Именно те са хората, които утвърждават или напротив – разрушават авторитета на автори и книги. Голяма част

от литературните критици притежават панорамен поглед към писателското поле, което ги прави ценни субекти на паметта.

Писателските мемоари са резултат преди всичко от съзнанието на творците за отговорност на индивидуалната им памет спрямо колектива на споделените литературни текстове, като най-често писането им е продиктувано от стремежа да бъде опазена загубващата се памет. Според Пиер Нора паметта е „животът, носен винаги от живи групи [...] тя се развива постоянно, отворена към диалектиката на спомена и амнезията, несъзнаваща последователните си деформации, уязвима от всички употреби и манипулации, податлива на продължителна латентност и на резки изблици на жизненост“ (Нора 2004: 37, 38). Причината хората да трупат свидетелства от миналото, да пишат мемоари и да архивират документи е преходът на паметта в историята. В резултат на този преход се наблюдава пренос „от историческото към психологическото, от социалното към индивидуалното, от споделимото към субективното [...], поставя се началото на нов режим на памет, която занапред ще бъде частна работа“ (Нора 2004: 53). Колкото по-малко се изживява паметта колективно, колкото повече се губи традиционната памет (носената от живи групи), толкова повече тя се нуждае от отделни хора, които се превръщат в носители на памет.

Като специфична реализация на паметта *мемоарите* в изследването са мислени като фикционални разкази на свидетелската памет за действителни събития, личности, процеси, текстове, артефакти и др. явления, пряко свързани с литературната комуникация в даден контекст. В тях се осъществява диалог между поне два темпорални пласта: време, „обект“ на помнене, и време на запис на паметта (понякога „редакторски“ се добавя и времевият контекст на издаването на текста като трети период).

Обзорът на българската литературноисторическа традиция¹ в областта на мемоаристиката доказва, че литературоведите дълго време възприемат тези текстове като изворов материал за историята. Това се потвърждава от статиите и рецензиите на автори като Петър Пешев, Юрдан Тодоров, Михаил Арнаудов, Тончо Жечев и др. върху едни от най-популярните следосвобожденски мемоарни текстове.

Едва в началото на ХХІ век литературните историци започват все по-настойчиво да говорят за функционалност на мемоарите, различна от позицията им на изворов материал за историята. Изследвайки героическите сюжети в следосвобожденските мемоари, Цветан Ракъовски стига до заключението, че тези текстове не могат да бъдат изворов материал за историята, защото проходащата тогава официална наука за миналото няма разчертано проблемно поле, чрез което да внесе в потенциалния изворов материал готов, отработен и непроменен идеологически корпус от цели и идентификационни нагласи (Ракъовски 2004: 305). Променената изследователска нагласа спрямо свидетелствата на миналото води до постепенното еманципиране на мемоарите от нивото на субективно поднесен изворов материал (съмнителен като фактическо знание) до самостоятелен литературноисторически разказ.

Мемоарите за междувоенния период се създават във времето след Втората световна война, което може да бъде определено като граничното и кризисно време за историята и литературната история. Промяната на политическата ситуация разколебава натрупания дотогава литературен корпус от автори и текстове и прекроява изцяло писането за миналото. Пред специалистите стои задачата да бъде съставена една нова

¹ Подробен обзор на българската литературноисторическа традиция по проблемите на мемоарите е направен в книгата на Паулина Стойчева „Автобиографиите, мемоарите на други жанров“ (2018). Направеният извод е въз основа на работата в цитираното изследване.

литературна история в съзвучие с партийната идеология. От представителния списък на българската литература са зачеркнати множество автори и произведения, а на тяхно място са утвърдени други – мислени и тълкувани като опозитив на първите.

В най-голямо предизвикателство се превръща съставянето на литературна история на периода между двете световни войни. Причината за това е догматичността на новия политически режим, въз основа на която са отхвърлени значителна част от постиженията в предходния период, които драстично не съответстват на налаганата естетика в областта на изкуството. От представителния списък на българската литература в първите години след смяната на режима са изключени творци като Кирил Христов, Теодор Траянов, Николай Лилиев, Николай Райнов, Атанас Далчев, Димитър Подвързачов, Чавдар Мутафов, Константин Петканов, д-р К. Кръстев и др. Тенденциозно е представено творчеството на автори като Пенчо Славейков, Елин Пелин, Гео Милев, Димчо Дебелянов, Христо Смирненски, Никола Вапцаров и др. Утвърдени са множество нови автори, чиито текстове поемат задачата да експлицират естетиката на социалистическия реализъм и чрез успехите си да утвърдят идеите на новия режим – Георги Караславов, Младен Исаев, Христо Радевски и др. Съставеният литературен корпус от автори и текстове се превръща в едно от проявленията на новата национална идентичност (Кьосев 1993), градена след установяването на социалистическия режим. Конструирането на тази идентичност чрез литературата става част от държавната политика, а в пряк неин инструментариум са превърнати институции като Българският писателски съюз и одържавените издателства.

Мемоарите за междувоенния период са само едно от множеството проявления на този мащабен процес. Част от авторите на мемоари избират да се съобразят с политическия контекст, като съставят спомените си в съзвучие с партийната идеология. Други – отказват да синхронизират гласа си с гласа на времето, като

настойчиво не включват в мемоарите си налаганите от академичната литературна история автори и произведения, с което създават един алтернативен разказ. В изследователското поле на работата попадат и двата типа текстове. Те са мислени не като изворов материал за някакъв хипотетичен, „обективистки“ исторически наратив, а като частен свидетелски разказ, участващ в процесите на културната памет.

I. Работен корпус от мемоарни текстове за периода между двете световни войни

В първа глава от изследването е изготвен и анализиран работен корпус от писателски мемоари за периода между двете световни войни, приложен към дисертационния труд. В него са включени общо 97 самостоятелни издания, които съдържат спомени за литературния живот на България. Корпусът от текстове обхваща писателската мемоарна литература, отпечатвана в рамките на повече от осемдесет години – от 1937 г. до днес, което го превръща в единствен по рода си библиографски източник. Той би бил полезен на филолози и историци, чиито научни интереси са свързани с междувоенния период, както и на специалисти в областта на книгоиздаването, жанрологията и мемоаристиката. Корпусът от текстове значително би улеснил достъпа на бъдещите изследователи до литературната памет за периода между двете световни войни, което ще е от полза на специалистите, разглеждащи както целия исторически период, така отделни персоналии и събития от него.

Гранично място спрямо зададените критерии по изготвянето на корпуса заемат текстове, написани от близки и роднини на писателите. Пример за такъв тип книги са „Добри Немиров. Спомени на един свидетел на неговия живот“ (1968) от Емил Немиров (син на Добри Немиров), „Познатият и непознатият Димитър Димов“ (1985) от Нели Доспевска (съпруга на Димитър

Димов), „Спомените на една змеица“ (1998) от Соня Димитрова (съпруга на писателя Змей Горянин) и др. Въпреки че голяма част от тези мемоари се фокусират върху личността и описват близкия човек, в част от тях могат да бъдат открити и множество наблюдения върху литературния и културния живот между двете световни войни.

Във втората група гранични текстове попадат писателските спомени, записани от друго лице. В тях е налице външна намеса от страна на записващия спомените, което несъмнено изменя/подменя авторския почерк. Странна и противоречива е самата ситуация „писател отказва да запише свои текстове“², защото или писателят споделя късове памет, които не желае да станат достояние отвъд устността, или съвсем преднамерено използва като риторически инструмент чуждото име на записващия. Третата възможност – записващият да изобретява никога несподелени разкази, също би трябвало да се отчита при работа с такъв тип текстове. И при трите ситуации има нива на мистифициране, просто посоката на осъществяването му е различна. Интересен и в много отношения показателен за „чуждите почерци“ на паметта пример е изданието „Гъжните очи на миналото. Дора Габе разказва“ (1994) от Мария Михаил, секретарка на поетесата в последната година от живота ѝ.

Тези гранични текстове не попадат в основния корпус от мемоари, но списъкът им е приложен към дисертационния труд. Когато предлагат интересна гледна точка към литературната събитийност, е допустимо тяхното „съучастие“ в мемоарната реконструкцията на периода.

Анализът на събрания материал показва, че особено ангажирани с мемоарната издателска практика са 60-те и 80-те години на XX век. Периодът след Априлския пленум, проведен през 1956 г., има знакова роля в отпечатването на мемоари за периода

² Тук, разбира се, трябва да бъдат изключени ситуацията на реална, физическа невъзможност на писателя да пише.

между войните – завръщат се „прокудени“ от литературния живот автори гласове, но постепенно започва да се утвърждава и правото на личен, индивидуален разказ за българската литературна история. Потвърждава го появата на книги като „Спомени весели и невесели за български писатели“ (1959) от Константин Гълъбов, „Път през годините“ (1959) от Константин Константинов и „Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени“ (1965) от Симеон Радев.

През 80-те години се осъществява втората вълна на либерализация в българската култура и литература, което позволява отпечатването на книги от по-млади (маргинализирани до тогава) автори като Владимир Полянов („Срещи по дългия път. Мемоарни импресии“ (1984) и Кирил Кръстев („Спомени за културния живот между двете световни войни“ (1988).

Нагрупаният значителен брой мемоари в работния корпус спомогна да бъдат направени изводи за ролята на издателствата в конструирането на паметта за близкото минало. 81% от мемоарните книги за междувоенния период са отпечатани в държавното издателство „Български писател“. Това потвърждава, че издателството е един от инструментите, чрез които държавната политика контролира и манипулира конструирането на паметта за междувоенния период. Премахването на частните издателства след 1944 г. осигурява пълния контрол на държавата върху книгоиздаването, което обвързва авторите с държавната издателска политика и гарантира полето за действие на социалистическата цензура. Одържавяването на издателствата позволява издаването на книги, които не следват реалния читателски интерес, а са продукт на идеологията и политическата практика на тоталитарния социализъм и обслужват културния му канон. Това провокира реакция у писателите, на които е забранено да публикуват. Те не престават да пишат, а започват да водят дневници, да записват спомените и впечатленията си. Така се появяват книги като „Зад завесата на театъра, литературата и обществения живот. Спомени за

събития и личности (1905-1945)“ (1997) от Владимир Полянов и „Срещи през годините“ (2002) от Христо Огнянов. Всички тези автори защитават правото си на друг по знание и философска нагласа разказ за миналото и чакат момента, в който да представят пред обществеността своята „лична“ литературна памет.

В Първа глава от изследването е предложена жанрова класификация на писателските мемоари, която разделя мемоарната литература на няколко основни вида. На първо място, това са панорамни мемоари. Те представляват свидетелски разказ за литературната събитийност, литературния контекст и промените в него за дълъг период от време. В образец за този вид текстове се превръща най-рано издадената панорамна мемоарна книга за периода между двете световни войни – „Път през годините“ (1959) от Константин Константинов. Подвид на панорамните мемоари са авторските сборници със спомени за отделни творци, организирани около личността на помнещия. Те са значително „по-безопасният“ от идеологическа гледна точка жанр в мемоарната литература, тъй като панорамният поглед към периода между войните събития често предполага политическа оценка, която би могла да бъде неприемлива за властта и да се превърне в спирачка за навременното публикуване на изданието. Следват мемоари за отделни личности и сборни издания с кратки спомени за една авторова фигура. Първите обикновено се създават от близки и приятели на автора, за когото се пишат спомени, докато вторите се резултат от институционализиране на паметта за близкото минало – създават се по инициатива на държавата за отбелязването на годишнина от смъртта или рождението на автора.

Тематичният преглед на текстовете показва, че годишнините се превръщат в повод за съвременниците на даден автор да запишат и публикуват спомените си за него. Отбелязването на подобни годишнини по времето на социализма е пряко обвързано с идеологическите модели на държавната политика в областта на културата. В някои частни случаи натрупването на писателска

памет започва да се осъществява десетилетия след смъртта на автора. Обикновено това е предхождано от утвърждаването му в каноничната списъчност на академичната литературна история. Пример за това е създаването на писателска памет за Христо Смирненски. В отделни случаи консолидирането на писателска памет за определени личности се осъществява въпреки невъзможността те да бъдат вписани сред каноничните за периода имена. Това се наблюдава по отношение на автори като Никола Ракитин и Николай Райнов.

Тематичният преглед на мемоарите за периода между войните позволи да бъдат открити няколко основни литературни събития, които ангажират в най-голяма степен писателската памет за периода. Това са Вазовият юбилей от 1920 г., учредяването на българския ПЕН клуб и неговата дейност, скандалът между Йордан Йовков и Елин Пелин за драмата „Боряна“, разривът на четворката от списание „Нов път“ с Георги Бакалов през 1924 г. и посещението на съветския писател и дипломат Феодор Разколников през 1934 г. Най-описваният топос в мемоарите за периода между двете световни войни е сладкарница „Цар Освободител“. Всички тези събития и топоси ангажират писателската памет десетилетия наред, а включването им в мемоарните наративи допринася за изясняването на културния облик на епохата.

II. Егонаратив и почерци

В началото на втора глава от дисертацията е въведено понятието *егонаратив* като название на специфична наративна конструкция, при която пишещият се превръща в централен обект на изложението. Става дума за съзнателно и целенасочено моделиране на литературна памет за наратора, което се осъществява чрез конструирането на мемоарни наративи, контролиращи визията за цялата литературна събитийност. Без значение дали пишещият разказва за появата си на литературната сцена, за свои

съвременници, за свои или чужди творческите (не)успехи, той се ръководи от това как разказаните спомени изграждат собствения му образ на творец и общественик в актуалния общественно-политически контекст, в който са отпечатани спомените. Мемоарите на Кирил Христов („Затрупана София“ от 1944 г.), Дора Габе (кратките мемоарни текстове от различни години) и Богомил Райнов („В името на отца“ от 2001 г.) са открити като подварианти на разгръщането на егонаратива.

Една от най-често срещаните причини за конструирането на този егонаратив е авторовото усещане за собствената значимост. Детайлното вглеждане в мемоарите на Кирил Христов и Дора Габе показва, че двамата препотвърждават поетическия си талант чрез фигурата на авторитетния Друг, за да открият и съизмерят с него ценностния си потенциал. Кирил Христов разказва за запознанството си с Алеко Константинов, д-р Кръстев, Пенчо Славейков, Петко Каравелов, Мара Белчева, Константин Величков и нито веднъж не пропуска да спомене високата оценка, която изказват всички тези личности за неговите творби. Специално място в мемоарния наратив поетът отделя на бляскавата си поява на литературната сцена – на първите си поетически опити, на първото си литературно посещение в дома на д-р Кръстев, на ранните си стихове, публикувани по страниците на най-реномираното за периода издание – „Мисъл“. В „Затрупана София“ Кирил Христов цели на всяка цена да препотвърди своето надмощие най-вече над фигурите от кръга „Мисъл“. Всеки спомен за реплика, жест е добре подбран, за да докаже, ако не колко добър е самият той, то поне колко безпомощни са противниците му. Талантът и превъзходството на поета стоят над всякакви авторитети. Фигури като княз Фердинанд и Иван Вазов не успяват да го респектират, дори напротив – Кирил Христов печели всяко едно съревнование с тях (било то за големината на носа си или за първенството в българската литература). За поета творчески успехи не

съществуват, всеки привиден крах е „инсцениран“, резултат от лични конфликти и завист.

Ако при Кирил Христов липсва каквато и да е процесуалност при изграждането на творческата личност – той се ражда поет, а не се учи да бъде поет; не са му нужни учители, а творчески неуспехи просто не съществуват, то при Дора Габе е налице специфичен развой на събитията, който довежда до това тя да се превърне в поетеса. От „голокрилото врабче“, както по нейно свидетелство я нарича Пенчо Славейков, тя израства в Наследницата, отговорно пазещата истината за първите.

Втора основна причина за конструирането на егонаратив е необходимостта от прекрояване на собствената биография с оглед на изменени естетически нагласи и други актуални промени в контекста или радикални промени политическия режим.

Детайлното вглеждане в кратките мемоари на Дора Габе за Йордан Йовков, Ангел Каралийчев, Никола Фурнаджиев, Димитър Димов и Гео Милев доказва, че паметта се превръща в инструмент за вписването на самия себе си в настоящето, изискващо ясно предопределен тип говорене за събития и личности от миналото. Без да губи силата на собствената си идентичност, поетесата успява да уеднакви гласа си с този на литературната история, писана през социализма.

Богомил Райнов, подобно на Дора Габе, реконструира спомените си за Николай Райнов спрямо актуалната обществено-политическа ситуация и това води до активно редактиране и пренареждане на биографичния портрет на бащата. Политическата биография на Николай Райнов се оказва напълно различна в мемоарите от 60-те и от 90-те години на ХХ век, тъй като наличието на идеологически изрядна/надеждна биография улеснява вписването във високите нива на обществено-политическия строй. В ранния текст „Тютюневият човек“ са „премълчани“ факти за общуването на Николай Райнов с личности като Константин Щъркелов, Сирак Скитник и Йордан Стубел, смятани за „свързани

с десницата“ и „дарски хора“, което подчертава склонността на Богомил Райнов да премълчава отделни части от биографията на своя баща, за да конструира идеологически достоверния му образ. В късните текстове от книгата „В името на отца“ (2001) се наблюдава промяна в изграждането на портрета на Николай Райнов. Той е представен като творец, който не се отказва от принципите си в изкуството, дори това да му коства писателската кариера. Времето дистанция и разпада на тоталитарното управление позволяват на Богомил Райнов не само да преосмисли написаното в по-ранните си текстове и да коригира част от грешките, допуснати в описанието на миналото, но и да реконструира спомена за миналото спрямо актуалната обществено-политическа ситуация. Моделът „баща ми в мен“ преживява двойна трансформация на употреба, а наследникът всеки път удостоява паметта с един различно портретуван баща. Текстовете на Кирил Христов, Дора Габе и Богомил Райнов показват как актът на мемоарното портретуване се превръща в самоуверен опит за осигуряване и контролиране на литературноисторическия разказ за самия себе си.

III. Персоналии на паметта – консолидиране на паметта около творческа личност

В трета глава от дисертацията са изследвани писателските мемоарните текстове, консолидирани около две авторови личности – Христо Смирненски и Йордан Йовков.

Хронологичното проследяване на публикуваните писателски мемоари за Христо Смирненски в Трета глава демонстрира, че паметта за поета се конструира динамично и непоследователно. Много от съвременниците му, неразпознали „гения“ приживе, записват спомените си десетилетия след неговата смърт, когато той е припознат от новата власт като ключова фигура в българската поезия. Новосъздадените мемоари от 50-те години имат две основни задачи – убедителното да наложат Христо

Смирненски като „най-големия пролетарски поет“ и да оправдаят „греховете“ му към партията (критично е отношението към голяма част от стиховете на Христо Смирненски на военна тематика и участието му като юнкер в потушаването на Владайските бунтове). Основен акцент в тези текстове е поставен върху творчеството на поета, което качествено ги различава от спомените, писани през 20-те и 30-те години.

Мемоарните текстове на автори като Ангел Каралийчев, Веселин Андреев и Крум Кюлявков за Христо Смирненски осъществяват връзката между миналото (20-те години на XX век) и настоящето (40-те и 50-те години на XX век) на управляващата партия. Неслучайно най-споменаваните произведения в тези текстове са най-революционните творби на поета – „Червените ескадрони“, „Москва“, „Руският Прометей“ и др. Целта е да бъдат наложени идеализирани образи (както действителни, така и фикционални), които да се превърнат в модели за подражание. По този начин се пропагандира процесуалността във възхода на Комунистическата партия до налагането ѝ като единствена политическа сила.

Либерализацията след Априлския пленум води до появата на нови литературноисторически анализи и сближаването на Христо Смирненски с поетиката на символизма от изследователи като Минко Николов, Георги Цанев, Здравко Чолаков, Никола Георгиев и др. Догматичните анализационни текстове за поезията на Христо Смирненски отстъпват място на едно обективно и всеобхватно представяне. Все по-трайно сред каноничните произведения на поета се настаняват текстове като „Цветарка“ и „Зимни вечери“, които десетилетия наред стоят в сянката на творби като „Първи май“ и „Червените ескадрони“. Настъпилата промяна спрямо творчеството на поета намира отражение и в късните мемоарни текстове за него.

Съпоставката между академичните и мемоарните текстове за Христо Смирненски показва, че идеологически легитимният

литературноисторическия разказ за поета диктува писателската памет. Мемоарите се раждат като ехо и препотвърждение на установените схващания в литературноисторическите трудове. Късното конструиране на паметта за Христо Смирненски позволява тя да бъде характеризирана като ненавременна, закъсняла, задействана от специфичен рефлекс, свързан с изменения в обществено-политическия контекст.

Сред наративите в писателската памет за Христо Смирненски са открити няколко основни, натоварени с най-висока повторителност: разказът на съвременниците му за изненадата от първата среща с него и разминаванията между очакването им и действителния образ на поета; свидетелствата на съвременниците му за лекотата, с която създава текстовете си. Тези мемоарни наративи не са обвързани пряко с партийната идеология, поради което и до днес намират място както в специализираните литературноисторически текстове за Христо Смирненски, така и в учебниците за всички нива на училищното образование.

Други мемоарни наративи са открити като неустойчиви, тъй като са обвързани с идеологията на социалистическия режим (нاراتивът за речитирация стиховете на поета Вълко Червенков) или се отклоняват от догмите му (нاراتивът за надгробното слово от Гео Милев), което обуславя тяхното присъствие или знаково отсъствие в мемоарната памет за Христо Смирненски през определени периоди от време. В тази част от изложението за Христо Смирненски е отредено специално място на текста на Стилиян Чилингиров, публикуван за първи път през 2015 г. Той съдържа нови сведения за поета и допринася за изясняването на детайли от творческата му биография.

Паметта за Йордан Йовков, за разлика от тази за Христо Смирненски, се натрупва сравнително равномерно, в нея няма резки пикове и спадове, каквито се наблюдават при тази за поета. Открито е наличието на няколко модуса на повторителност в

портретуването на писателя – склонността му към съзерцание, привързването му към Добруджа, „нелюдимостта му“.

В хода на работата е предложен един различен поглед към тези мемоарни текстове, според който писателската памет за твореца разпознава всъщност персонажите му като идентификационно важни за личността му. Голяма част от съвременниците на Йордан Йовков не успяват да установят близък контакт с него. Това се дължи на Йовковата затвореност, необщителност и желание да изгражда около себе си „неутрална зона“. Тази затвореност на писателя кара част от авторите на мемоари да пренесат чертите на Йовковите герои върху самия него, да го видят като идентичен на собствените му персонажи.

Като специфично петно на памет в писателските спомени за Йордан Йовков е разгледан скандалът около драмата „Боряна“. Проследяването му по страниците на писателските мемоари за Йордан Йовков предложи една различна гледна точка към него, според която той не е нищо повече от вестникарска провокация за по-голям тираж.

IV. Панорамни конструкти на паметта

В четвърта глава са интерпретирани панорамните свидетелски разкази за литературната събитийност, контекста и промените в него. В три отделни части са представени „Път през годините“ от К. Константинов, поредицата „Литературни мемоари“ и „Спомени за културния живот между двете световни войни“ от К. Кръстев.

В „Път през годините“ Константин Константинов се стреми да съхрани паметта за маргинализирани от идеологическия императив на времето творци (Боян Пенев, Димитър Подвързачов, Йордан Йовков) и издания („Мисъл“, „Звено“, „Народ и армия“), като открито настоява за задълбоченото и безпристрастното им проучване. Сред целите на мемоарния наратив е и опровержението

на неверни и закостенели литературноисторически твърдения, пропагандирани от социалистическия режим в продължение на десетилетия. Мемоарният разказ диалогизира с написаното в студията на Георги Цанев „От символизъм към реализъм и социална поезия“ (1948), като по категоричен начин отхвърля тезата на литературния критик за широкото място на символизма в българската литература и осезаемото му влияние в поезията на редица автори като Димчо Дебелянов и Николай Лилиев. Това дава основание книгата на Константин Константинов да бъде мислена като естетически коректив на една литературна история, в която високохудожествените произведения на значими автори са изтласкани в периферията на културната памет или анализът им според изискванията на времето ги ощетява до степен на неузнаваемост.

Наред с множеството „забелязани“ като значими за литературния живот автори фигури, периодични издания и отделни книги прави впечатление знаковото отсъствие на авангардните експерименти в литературата и произведенията, посветени на историческите събития, с които Комунистическата партия публично се идентифицира. Така отказът да се произвежда памет за кървавите комунистически акции и опитът да бъдат реабилитирани незаслужено изхвърлени от канона творци, недооценени и забравени в новите времена, се оказват взаимно предпоставящи се. И въпреки че Константин Константинов заявява: „съвременникът на тия събития и хора има нравственото задължение пред историята да каже истината и да негодува високо, когато тя съзнателно се изопачава“ (Константинов 1966: 162), то самият той също създава една литературна история, която е прекроена от субективната му гледна точка към събития и личности.

Аналитичният преглед на поредицата „Литературни мемоари“ доказва, че подобен тип поредици могат да функционират като самостоятелен идеологически разказ за българската

литература и литературните процеси в диахронен аспект. Чувствителността на поредицата към обществено-политическите промени проличава с включването на поети като Теодор Траянов, Димитър Бояджиев и Николай Райнов в края на 60-те години и на критици като Боян Пенев, д-р К. Кръстев, Александър Балабанов, Симеон Радев и др. в последните томове от 80-те години. Поредицата представя литературните процеси като исторически развой, но и като реализация на естетическата им значимост спрямо актуалния идеологически контекст. Чрез това тя успява да изпълни задачата си – да се превърне в потвърждение на написаното от литературната история и да разшири списъка с канонични имена.

Като важен фактор за изграждането на поредицата е отчетена ролята на редакторския екип, включващ Борис Делчев и Симеон Султанов. Съпоставителното вглеждане в работата на Борис Делчев като основен редактор и публикуваните от него три тома очерци „Познавах тези хора“ показва, че личната мемоарна поредица на главния редактор функционира като жест на съревнование с официалната поредица.

Открити са три основни типа автори в поредицата, за които да бъде конструирана памет чрез написването на нови мемоарни текстове. Това са автори, които доскоро са били маргинализирани от режима поради политически причини или поради несъответствието на творбите им с принципите на социалистическия реализъм; автори, намерили своето място в представителния списък на социалистическата литература, но създаването на нови текстове за тях би дало възможност паметта да бъде идеологически „изгладена“ и попълнена; значими за контекста автори, за които все още липсва натрупан корпус от мемоари, поради неголямата дистанция от смъртта им.

Тази глава отделя мемоарния наратива на Кирил Кръстев в специфична функционалност. Кирил Кръстев се заема със задачата да припомни и съхрани паметта за една потулена и подценена естетика – тази на модернизма. Спомените му запълват значителна

празнина в актуалната тогава литературна история, като насочват вниманието към постигнатото в областта на авангардното изкуство от групата на ямболските модернисти. Специално внимание е отделено на контактите им с Гео Милев, с доайените на литературните издания и кръгове като Константин Гълъбов, Чавдар Мутафов, Александър Балабанов и др. Мемоарният разказ убедително демонстрира как през паметта за локалното се променя паметта за панорамното. Наред с попълването на големите пропуски в литературната история за автори като Константин Гълъбов и Чавдар Мутафов, Кирил Кръстев предлага един различен поглед към поезията на Атанас Далчев и Людмил Стоянов, като се противопоставя на неверните постановки в интерпретацията ѝ. Едновременно с това предлага една по-различна концепция за литературна история, която включва високите постижения на литературната критика като медиатор в литературната комуникация. Той се интересува от тази комуникация в нейната цялост, от реалния диалог между отделните издания и авторските фигури, а не я разглежда като набор от самостоятелни текстове.

Нещо повече – наративът на Кирил Кръстев съдържа в себе си „апел“, съдържа проектно предложение за многопосочна литературноисторическа панорама, чието постъпателно постигане дисертацията разпозна в изследователските натрупвания от последните три десетилетия. Значителна част от „програмата“ на мемоарите е изпълнена – изследвани са полетата на модерната авангардна литература и нейните образци, важни периодични издания като „Стрелец“, „Златорог“, „Развигор“, „Българска мисъл“, дейността на Владимир Василев, творчеството на Константин Гълъбов и Чавдар Мутафов, което доказва изследователската далновидност и естетическия усет на автора. Въпреки постигнатото и до ден днешен част от програмата на Кирил Кръстев за периодиката остава неосъществена.

Заклучение

Дисертационният труд очертава свидетелската памет на писателите за литературната комуникация като интересно и плодотворно изследователско поле. В него активно се преплитат следите на множество естетически и ценностни избори, на поколенчески и дълбоко личностни различия. Особено интересни са напреженията около конструирането на свидетелската памет и механизмите на контрол на социокултурния ѝ контекст. Тя би могла да обслужва идеологически и властово закрепените повели на този контекст, но може да бъде и алтернатива на конструираната през наративите на литературната история памет. Анализът на корпуса от текстове на писателските мемоари, направените съпоставки между тях и коментиранияте варианти на оразличена памет ясно очертаха факта, че свидетелският автор почерк обогатява представата за процесите в литературата. Мемоарите функционират като частен, алтернативен разказ за литературната събитийност от периода, за централните автори фигури и текстове, за изграждането на канонична списъчност и процесите на нейното прекрояване. Тъкмо затова в тях често се съдържа в проектен вид програмата на едно възможно, бъдещо разгръщане на литературноисторическия дискурс.

Използвана литература в автореферата:

Асман 2001: Асман, Я. *Културната памет*. София: Планета 3, 2001.

Гълъбов 1959: Гълъбов, К. *Спомени весели и невесели за български писатели*. София: Български писател, 1959.

Димитрова 1998: Димитрова, С. *Спомените на една змеица*. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 1998.

Доспевска 1985: Доспевска, Н. *Познатият и непознатият Димитър Димов*. София: Профиздат, 1985.

- Знеполски 2017:** Знеполски, И. *Историкът и множеството*. София: Сиела, 2017.
- Константинов 1966:** Константинов, К. *Път през годините*. София: Български писател, 1966.
- Кръстев 2019:** Кръстев, К. *Спомени за културния живот между двете световни войни*. София: Ера.
- Кьосев 1993:** Кьосев, А. *Два начина за писане на литературна история*. // *Култура*, № 45, 1993, 5.
- Михаил 1994:** Михаил, М. *Тъжните очи на миналото*. Дора Габе разказва. София: Фонд Д. Г., 1994.
- Немиров 1968:** Немиров, Е. *Добри Немиров. Спомени на един свидетел на неговия живот*. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1968.
- Нора 2004:** Нора, П. *Между паметта и историята. Проблематика на местата*. // *Места на памет*. Т. 1. От републиката до нацията. Съст. И. Знеполски. София: Дом на науките за човека и обществото, 2004, 35-72.
- Огнянов 2002:** Огнянов, Хр. *Среци през годините*. София: Гутенберг, 2002.
- Полянов 1997:** Полянов, В. *Зад завесата на театъра, литературата и обществения живот. Спомени за събития и личности (1905-1945)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, Кралица Маб, 1997.
- Полянов 1984:** Полянов, В. *Среци по дългия път. Мемоарни импресии*. София: Български писател, 1984.
- Радев 2012:** Радев, С. *Погледи върху литературата и изкуството и лични спомени*. София: Литературен форум, 2012.
- Райнов 2001:** Райнов, Б. *В името на отца*. София: Продуцентска къща „2 1/2“.
- Ракъовски 2004:** Ракъовски, Цв. *Образи на българската памет*. Велико Търново: Фабер, 2004.
- Рикъор 2001:** Рикъор, П. *Писането на историята и представянето на миналото*. // *Критика и хуманизъм*, кн.12, 3/2001, 205-223.

Стойчева 2018: Стойчева, П. *Автобиографията, мемоарите и други жанрове*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2018.

Христов 2021: Христов, К. *Затрупана София*. София: Кръг, 2021.

Приноси на дисертационния труд:

- 1) Настоящият дисертационен труд е първото обстойно изследване на писателската мемоарна литература за периода между двете световни войни, създавана от втората половина на 30-те години на XX век до днес.
- 2) Съставеният корпус от писателски мемоари за периода между двете световни войни, отпечатвани в рамките на повече от осемдесет години, предлага единствен по рода си библиографски източник.
- 3) За пръв път е създадена цялостна визия за процесите на възникване на корпуса от писателски мемоари за периода между двете световни войни и е изграден модел за неговото вътрешно структуриране (авторски статуси, жанрова класификация, тематични полета).
- 4) Чрез въведеното понятие *егонаратив* е открoена специфична наративна конструкция в писателските мемоари, при която пишещият се превръща в централен обект на изложението. Целенасоченото моделиране на колективната памет като памет за автора мемоарист се осъществява чрез конструирането на наративи, подчиняващи и контролиращи цялостната визия за литературната събитийност.
- 5) Проучени са и са открoени механизмите на конструиране на памет за високоценени автори фигури на националния литературен канон (фигури, които попълват портретуването на нацията като културна идентичност) в рамките на над четири десетилетия.

- 6) Изследвани са напреженията между институционалния контрол над литературноисторическия наратив и множествеността на частните разкази на паметта за текстовете, фигурите, събитията на литературата от периода.
- 7) Осъществено е съпоставително четене и открояване на основните варианти на диалогичност между наративите на писателската памет и литературноисторическите наративите за същия период. Това очерта факта, че свидетелският авторов разказ не само обогатява представата за процесите в литературата, но и често поема ролята на активен коректив и/или на проект за предстоящи литературноисторически изследвания.

Публикации по темата на дисертационния труд:

- 1) Кашилска, Теодора. *„Лирическите“ мемоари на Дора Габе – памет и забрава*. В: Годишник на Националната научна конференция за студенти и докторанти “Verba iuvenium”, бр. 1, 2019 г., 413-420.
- 2) Кашилска, Теодора. *Мемоарната книга на Константин Константинов „Път през годините“ – естетически коректив за литературна история*. В: Трансформации. Сборник с доклади от VI интердисциплинарна международна конференция за студенти и докторанти, Виена, 2020, 201-208.
- 3) Кашилска, Теодора. *„Път през годините“ – прекрояване на времето*. В: Български език и литература, бр. 6, 2019 г., 648-658.
- 4) Кашилска, Теодора. *В мемоарния свят на Дора Габе – фигури и стратегии на памет*. В: Филологически форум, Година 2021, бр. 2 (14), 86-99.
- 5) Кашилска, Теодора. *Пейо Яворов в мемоарните текстове на Дора Габе – разрояване на наратива*. В: Български език и литература, бр. 5, 2021, стр. 552-564.
- 6) Кашилска, Теодора. *Книгата на Кирил Кръстев „Спомени за културния живот между двете световни войни“ – завръщане на модернизма*. В: Български език и литература, бр. 1, 2023, 27-37.